

Албена Вачева
Югозападен университет „Неофит Рилски“
bnv@abv.bg

Преходът като сюжет в литературата и в литературното поле (Наблюдения върху разкази, публикувани във всекидневниците през 90-те години на XX в.)

Albena Vacheva
South-West University, Blagoevgrad

The Time of Transition as a Subject in Literature and in the Literary Field

Abstract

The article analyses the results of a survey conducted with students, related to the short stories published in the daily newspapers in the 1990s of the XX century. Based on the received answers, a study of the literary field in the reviewed period and the ontological characteristics of the media in which the stories are published is made. The focus is put on the problem of rapid „aging“ of the aesthetic patterns, as well as on the issue of the specific „informational archive“ in which the works are conserved in the libraries. The article analyses the question of the factors—including political-ideological ones—that form certain receptive readers' attitudes and expectations towards published literary short stories.

Keywords: daily newspapers; time of transition; literary field; literary history; short stories

Основният въпрос в изследването е свързан с присъствието на литературни текстове във всекидневниците през 90-те години на отминалото столетие. Наред с това, важно за анализа е и опитът да се разбере начинът, по който публикуваните художествени текстове – кратки разкази и поезия, формират определени

рецептивни нагласи у четящите. Във възможните рамки, в които това е възможно да бъде установено от днешна дата. Не на последно място, изследването се фокусира и върху въпроса дали и как този тип литературни произведения могат да се превърнат в част от едно бъдещо литературно-историографско съчинение или остават предимно контекстуално заскобени в рамките на времето, в което са публикувани.

Методологията на проучването се базира на комбинирането на няколко подхода, характерни както за литературознанието, така и за социалните изследвания. Необходимо е да се подчертае, че в случая с вторите се обръща внимание не толкова на количеството събрани данни, колкото на опита да се установят определени тенденции в читателските възприятия. Част от изводите в тази посока се базират на съпоставка и анализ на данните с теоретичните конструкции на Пиер Бурдийо за литературното поле и за силите, които формират отношенията *център – периферия* в него. Самите данни в проучването са натрупани чрез провеждането на анкети със студенти от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, осъществено през академичната 2022–2023 г. Въпросникът се базира на 70 сканирани вестникарски страници, в които има публикувани литературни текстове. Те са предоставени на студентите, на които се предоставя възможност да избират кои три разказа да прочетат. След прочита им те трябва да отговорят на следните въпроси: „Кои произведения прочетохте?; Четохте ли и други материали, публикувани на страницата с разказ и/или стихотворение?; Ако сте прочели и други материали, кое ви направи по-силно впечатление – художественият текст или другите публикации на вестникарската страница?; Кой от разказите бихте определили като „най-типични“ за 90-те години на ХХ в.?; Какво ви направи впечатление в изграждането на сюжета им?; Кой са петте ключови думи, които можете да обособите като характерни за разказите?; Направихте ли асоциации с други произведения от българската литература?; В резултат на прочита на разказите какво научихте за времето, в което са писани?; Досега интересували ли сте се от случващото се през 90-те години на ХХ в. и ако ДА – какви бяха вашите източници на информация?“. В анкетата, проведена онлайн през системата за обучение „Мудъл“ взеха участие 40 студенти, които имаха достатъчно време да се запознаят с материалите и да

отговорят в удобен за тях интервал¹.

Докато една част от изводите са направени с помощта на подходи, характерни за социалните науки, друга се базират на контекстуалното четене и контент-анализа на материалите, успешно апробирани в литературознанието. Въз основа на това се осъществява и опит за затворено четене от страна на днешните читатели, с цел извеждане на дълбинните смисли на художествените текстове. Това „излизане“ от контекстуалните рамки на времето на написване и публикуване е в търсене на отговори на въпроса дали и доколко разказите във всекидневниците от 90-те години могат да се превърнат в елемент на литературна историзация.

Отговори на анкетата

Като любопитен факт и начален материал за настоящото, а и за бъдещо проучване могат да се посочат отговори на въпроса кои текстове са привлекли вниманието на участниците в анкетата – художествените или другите. Един от отговорите е „Публикациите, които прочетох бяха по-провокиращи, отколкото художествените текстове, но с по-плоски послания“ (разказите, които са били публикувани на тези вестникарски страници, са „На светофара“ от Дончо Цончев, „Бялата лястовица“ от Деян Енев, „Целувка в глутницата“ от Боян Биолчев и „Лилиите“ от Здравка Евтимова). Друг от отговорилите отбелязва: „Направиха ми впечатление другите статии, които са почти същите и като сегашните – заглавия, които да привлекат вниманието, но четейки осъзнавам, че не е толкова интересно. Същото явление се наблюдава и днес, повече от 20 години по-късно“. И още: „Зачетох интервюто на [Тодор] Живков, заради заглавието, което беше нещо от сорта „Имало ли е хомосексуална любов в партията“, както и „Публикациите на вестникарската страница. Допълнени със снимки и илюстративен материал, смятам, че са по-привлекателни за читателите“.

Предпочитание към кратките разкази и публикуваните стихо-

¹ Анкетата, както и резултатите от нея са част от по-голямо изследване, реализирано в рамките на проект с договор КП-06-Н40/7 от 10.12.2019 г. на тема „Преходът след 1989 г. – интерпретации на историческата промяна, социалния опит и културната памет в съвременната българска литература“.

творения са заявили по-голямата част от участниците в проучването. Сред отговорите се срещат такива, в които се съпоставят двата типа текстове: „Другите публикации във вестника съдържаха интересни факти, но художествените текстове привличаха повече вниманието и интереса ми. Затова на тях отделих време и към тях насочих фокуса си“; „Запознах се със стихотворенията на Мирела Иванова и Петър Караангов. Прочетох и други материали, като например „Полиграм се сдружавал с пирати“, статията „Категоричен пробив на поет в прозата“, „Заповед на министерство на културата“, „Телефонни номера в пристанище Бургас“. По-силно впечатление ми направиха художествените текстове, които внасят разнообразие в ежедневието на четящата аудитория, действат разтоварващо“. „Другите публикации биха били по-интересни при първи прочит най-вероятно, тъй като отново, както и сега, заглавията са провокативни, изписани с големи букви, в началото на страниците -> по-лесно видими [Използваният знак „->“ замества „следователно“, но е запазен според оригинала, уточн. наше – А. В., Н. П.]“ Един от отговорите е по-изчерпателен, но заслужава да бъде цитиран в пълнота, защото регистрира проблеми, анализирани и в останалите части на настоящото издание:

Силно впечатление ми направиха заглавията и съдържанието от 10 стр. от март 1998 – учуди ме фактът, че във вестниците присъстват текстове на попфолк песни и теми за попфолк изпълнители, при това толкова провокативни, многозначни. Заглавието „Зловещ питон броди из Токио“ във вестника от юли 1998 на 14 стр. със сигурност привлече вниманието ми. Беше ми интересно дали заглавието е използвано в някакво преносно значение, или буквално и именно затова реших да прочета статията. Определено ми се стори странно подобно нещо да бъде написано във вестник и то по такъв начин, че да имаш чувството, че гледаш криминален филм. От август 1997 ми привлече вниманието заглавието „Христо Фотев пише автобиография“, което смятам, че се дължи на факта, че съм поне малко запозната с тази личност и творчеството ѝ. От декември 1997 заглавието „Геров угасна на 78“ ме „прикани“ да прочета и съдържанието. Освен заглавието интерес у мен събуди и прикачената снимка на поета. От това става ясно, че очевидно по-голямо впечатление са ми направили другите публикации във вестниците, а не художествените, макар дори да не си бях дала сметка, че е така.

Съществува и още една група отговори, според която художествените текстове и другите материали във вестника имат

сходни послания и информативен потенциал. „Всички са свързани с общи теми, идеи и проблеми от края на 20 в.“ (Разказите, които дават основание за подобен извод са „Посещение при любимия“, Здравка Евтимова, „Един плаж златен и пуст“, Нина Пантелеева, и „Замъкът“ от Атанас Наковски.) И още: „Художествения текст, понеже обхваща по-силно проблемите на даденото съвремие“ (Разказите са „Портрет на Р.“ – Борислав Бойчев; „Мухоморка“ – Димитър Начев; „Инфаркт“ – Никола Статков“, всички публикувани в различни броеве на „Труд“ през февруари 1997). И още едно отличаващо се с категоричността си мнение: „Лично аз трудно бих разграничил двата вида текст, тъй като и двата представени жанра са интересно четиво за мен. От към време и разбиране стихотворните текстове бяха по-лесни и по-разбираеми“ (Разказът е „Свлячище“ на Лиляна Михайлова, заглавия на поетически творби не са посочени.)

В анкетите ясно се регистрира фактът, че чувствителността на участващите е различна от тази на живелите през 90-те години; младите хора назовават конкретно проблемите на техните родители и поколението на бабите и дядовците си, независимо от историческата дистанция. Онова, което отличава тяхното световъзприемане, и като цяло поколенческата нагласа към времето, е липсата на травматичност при съпреживяването, посредством четенето или разказите от страна на техните близки. Прочетените разкази предизвикват определени емоции, създават нагласи и дори очаквания, но на тях се гледа аналитично и като цяло критично. Те носят езика, стилистиката, сюжетите на краевековното време, но губят социално-креативния си потенциал в културните пространства на настоящето. Казано по друг начин, те имат изключително нисък потенциал да изграждат визионерски концепции – според отговорите – които да се превърнат в част от нови идеологически конструкции. Причината за това е, че респондентите еднозначно се оразличават в ценностно отношение от етическите ориентири в анализирания период.

Динамичните граници на литературното поле

Основните ключови думи, които изразяват най-точно сюжетните конструкции на публикуваните разкази според респондентите са: „пари, страх, несигурност, мечти, живот, самота,

предателство, обрат, лъжа, прозрение, изневяра, алкохол, пороци, семейство, нов закон, гравитация, промяна, объркване, абсурд, ТКЗС, лагер в Белене, милиция, преследване, наказание, английски, сам, промени, мутра, родоотстъпник, любовница, алкохол, бандюги“. Така изброени, в по-голямата си част те фиксират общи човешки проблеми, с които литературата по принцип се занимава, без значение от историческата и социалната им обвързаност и конкретизация. Битието им на вестникарски публикации обаче прави изключително видими – и по този начин – лесно разпознаваеми за читателите – предполагаемите им връзки им с реалността, при което публиката може да ги чете като наративи-свидетелства от първо лице. Днешните студенти с категоричност заявяват, че не правят никакви връзки с други произведения от българската литература – класическа и съвременна. Изключенията са малко на брой: разказът на Деян Енев „Бялата лястовица“ и препратката, която предизвиква към Йордан-Йовковия „По жицата“. (За коректното представяне на данните могат да се цитират и отговори като: „Някои образи от „Мухоморка“ [автор Димитър Начева, уточн. мое – А. В.] свързвам с творчеството на Яворов, защото и при двамата писатели личи някакво лутане между смисъл и безсмислие. Образът на камъка, който в „Мухоморка“ е символ на устойчивото, вечното, а в „Две души“ на Яворов дори и камъкът е раздвоен между двата полюса“, „В „Другоселец“ на Йордан Йовков дори на коня се оказва помощ, когато се разбира, че е на път да загине. В „Инфаркт“ на Никола Статков дядото просто е „отместен“ настрана, за да не пречи на хората да мерят картофите си, което подсказва за колосална морална разруха“. „Здравка Евтимова – „Кръв от къртица“, Деян Енев – „На Задушница“, „Разказите приличат на тези от „Всички наши тела“ на Георги Господинов.)

Извън тези няколко опита за литературни паралели обаче, като цяло публикуваните художествени произведения се мислят в перспективата на историческата им положеност. Вероятно към това насочва както самия въпрос: „В резултат на прочита на разказите какво научихте за времето, в което са писани?“, така и самата литературна компетентност на току-що завършилите средно образование млади хора. Едно от мненията се отличава със своята категоричност: „Не бих живял в това време“. Подобна реакция е споделена и в отговор на въпроса откъде се

черпи информация за времето: „Източниците ми са основно от YouTube, ужасът на 90-те трябва да бъде представен и визуално, за да бъде възприет“. Респондентите виждат различия в отношението между половете („От разказите, които прочетох, може би най-силно впечатление ми направи отношението на мъжете към жените. Жените на това време не са били оценявани както са в днешно време.“), към себеподобните си като цяло и към животните („От разказите, които прочетох и ми направиха впечатление, научих, че хората не са били много добронамерени както към останалите хора, така и към животните („В задния двор на хотела“, „Инфаркт“), завиждали са си („Близнаци“) и някои са работили в чужбина („Носачът“).“) Ясно се регистрира фактът, че чувствителността на участващите в анкетата е различна от тази на живелите през 90-те години; младите хора назовават конкретно проблемите на техните родители и поколението на бабите и дядовците си, независимо от историческата дистанция.

За това допринася както социално-историческата динамика, така и онези сюжетни цялости, които всъщност разказват за преко конфигурирането на социалните отношения в първото десетилетие след падането на режима. Опитът да се предвиди каква част от тези разкази биха се превърнали в част от една бъдеща литературно-историческа конструкция (доколкото изобщо подобен тип съчинения имат бъдеще), би бил изцяло спекулативен. Както се вижда от анкетата обаче, те със сигурност имат креативния потенциал да създават представи за времето, макар и това да е свързано с голяма степен на редукция на художествените им характеристики.

На въпроса дали са се интересували от случващото се в десетилетието преди тяхното раждане, 30% от участниците в анкетата отговарят, че нямат интерес към периода. Най-достоверният и най-често използваният източник на информация за останалите респонденти са разказите на родителите и близките. Средство за информация, разбира се, е и Интернет, в зависимост от това дали се търси нещо конкретно – като например повече данни за „ню уейв движенията през 90-те години в София“. Отговорите показват, че младите хора използват за информационен вход в миналото личните разкази. Това неминуемо влияе върху оценката за времето, в което са живели техните по-възрастни родственици и близки, което на свой ред формира и определе-

ни очаквания. Разказите на близките в оценъчно отношение се разполагат на двата полюса, както е отразено в някои отговори, но времевата дистанция също рефлектира върху гледната точка на респондентите. Там където в разказите рефлектират „исторически събития“, те неминуемо са успоредени с автобиографични наративни сюжети от страна на разказващите. В редки случаи са посочени книги като източници на информация – автори като „Георги Стоев и Надя Чолакова“, „Истории от 90-те“ (издаден през 2019)“, „статии и интервюта“. В нито един от отговорите периодичните издания от 90-те години не са визирани като източник на сведения за случващото се. В един от отговорите специално е отразено: „Не съм се интересувала от периодичните издания и досега не съм ги ползвала като източник на информация за 90-те“.

Подобен отговор е напълно разбираем с оглед нагласите към източниците на информация на младите хора. Достъпът до всекидневниците е ограничен. Дори късата в хронологично отношение дистанция е повлияла върху съхраняването им. Те се намират основно в библиотеките, при това не във всички, макар и авторитетни библиотечни фондове. Освен това, работата с тях показва, че дори там, където архивът е относително пълен, също липсват отделни броеве или повече екземпляри. Отделни страници са публикувани в интернет, при това от ентузиастични, които са харесали определени публикации. Справката показва, че в-к „Труд“ например поддържа архив от 2013 година насам, на страницата на „24 часа“ не успях да намеря рубрика, в която се съхраняват стари броеве², „Стандарт“ също не предлага достъп до свое архивирано течение. Всичко това дава основание да се твърди, че тази литература (кратките разкази във всекидневниците) *остарява* много по-бързо от останалата, която например е публикувана в специализираните издания за литература и култура. Една от причините е, че там разказите влизат в различна вътрешно контекстуална комуникация и критически фокус. *Остаряване* е термин на Пиер Бурдийо, който го определя по следния начин: „остаряването засяга начинанията на авторите, когато те остават свързани (активно или пасивно) с начини на

² Възможно е да има достъп за регистрирани читатели и такива с абонамент.

производство, които, особено ако вече са отбелязали събитие, са неминуемо отминали; когато те се затварят в схеми на възприемане и оценяване, които, превърнати в трансцендентни и вечни норми, забраняват да се приеме или дори да се забележи новото“ (Бурдийо 2004: 254–255).

Първата част на казаното от френския социолог дава ключ към един от механизмите, отразен и в отговорите на студентите. Още на пръв поглед се забелязва, че предпоставка за техните отговори е самата специфика на изданията. Фактът, че са ежедневници, представящи актуална и злободневна информация, води до бързото *остаряване* и на публикуваните художествени текстове. Поради тази причина се налага задълбочена архивна работа по проследяване на определени сюжети, за да се постигне относителна пълнота при четенето и разбирането. Отделните броеве сами по себе си дават откъслечна и непълна информация, която трябва да бъде сверявана и допълвана и/или от други източници. (В случая с анкетата – от разказите на по-възрастни близки и познати, както и от отделни, по-лесно достъпни средства за информация.) Всичко това изисква специфична нагласа, при това и от самите специалисти, за да може да се фиксират вътрешните зависимости между художествените текстове и рецепцията им във времевия отрязък, в който те са били публикувани. Като цяло, те остават встрани от фокуса на внимание на водещи критици и историци поради медийната платформа, на която са публикувани. Не са съпътствани от литературно-критически анализи, с малки изключения, за които ще стане дума по-долу. За самите разкази обаче не би било достатъчно, ако бъдат определени като странични за развитието на литературата или като такива, които не притежават в достатъчна степен нужните естетически достойнства, за да влязат в полезрението на литературните историографи. Не е достатъчно да бъдат изпреварващо определени и като *остарели* (разбирано като евфемизъм за незначителни от гледна точка на литературата). Тяхната значимост за една съвременна историографско литературно-критическо съчинение е именно в *остаряването* им. Защото по този начин те могат да бъдат анализирани не само като литературни текстове, а като компоненти от една по-голяма референтна на културните реалности картина, пряко свързана с медийното влияние върху формирането на рецептивни предста-

ви и дори умения.

Анкетата разкрива цялата комплексност в рамките на междутекстовата комуникация, осъществявана поради общия контекст и вътрешни взаимовръзки. Изнасянето на художествените текстове като самостоятелни единици и анализирането им вероятно би дало определена информация за тясно литературните процеси, а разкриването на естетическия им потенциал, изразни средства, структура, сюжет, поетика и подобни, би обогатило в някаква степен представите за случващото се в литературата през 90-те години. Анализът на литературното поле, натискът, който се получава от масово тиражираните издания, силата, която се генерира от страна на публиката в условията на популярната култура, неминуемо преминава през прочитът на всекидневниците, за да представи една по-комплексна, макар и доста разнородна и дори противоречива картина. Именно в тази връзка обаче се появява един особено значим риск, който Миглена Николчина, позовавайки се на Галин Тиханов, отнася към литературната теория. Фактът обаче, че наблюденията са провокирани от самото битие на художествената литература, им придава обяснителен потенциал, който позволява прилагането им и в настоящия контекст.

„Релевантността на литературната теория е извикана от релевантността на обекта, който тя изследва. С мутацията на тази релевантност в забавление и трансформацията на обекта в стока като всички останали литературната теория се превръща в признак в машината“, пише Николчина (2022: 396). Забавлението и терапията са част от понятийния апарат на Галин Тиханов, чрез които се маркират ключови трансформации във функционалното битие на литературата. Нейната релевантност – или приложимост по смисъла, който влага в превода на термина Миглена Николчина – получава различни измерения, поради което литературата повече не може да бъде мислена през „усещането за автономност и самодостатъчност“, както и през „илюзията за извънвременност“ (Tihanov 2021: 126–149). И още няколко изречения от анализа на Миглена Николчина върху наблюденията на Галин Тиханов, които биха могли да се отнесат и към литературата, публикувана във всекидневниците: „Днес, когато литературата е станала част от развлекателната индустрия и в най-добрия случай се равнява на психотерапия; когато тя „все

повече е разпознавана не заради социалната и политическата си значимост, нито заради предполагаемата си дискурсивна уникалност, а в съвсем скромен ключ заради (до голяма степен индивидуалните) терапия и забавление, които може да предложи, литературната теория е изгубила своята релевантност“ (Николчина 2022: 396).

Художествените текстове, публикувани във всекидневниците от 90-те години на ХХ в., са в особен режим на освободеност от разпознаваемите форми на критически контрол. Самата онтологична същност на медията носител е предпоставката за тази свобода на авторите на художествена литература, както и на възможните интерпретативни техники по анализирането на текстовете като такива. Веднага трябва да се отбележи обаче, че тази свобода е в много голяма степен условна, защото именно тази освободеност (реална или илюзорна) е факторът, който лишава по-голямата част от текстовете от дългото им траене като част от литературата и нейната историзация. От една страна, тя е предпоставката за бързото остаряване на текста. Остаряване, случващо се заедно със загубата на актуалност на информацията от самия вестник. (Възможно още на следващия ден.) От друга страна, това е проблемът за липсата на достъп до специализиран (литературен) архив, ако самите разкази не бъдат препубликувани и в някакво самостоятелно авторско или антологийно издание. Разпръснати в цели годишни течения те трудно се вписват в разбирането за дълго траеща литературна комуникация и предвид трудния достъп до тях, а не само заради критическата им отстраненост. В този смисъл, независимо че се съхраняват в библиотеки, където се пази и художествената литература, те по-скоро попадат в друг тип архивирана и каталогизирана информация – политическа, икономическа, спортна – и в много малка степен литературна.

Сред другите фактори, които предполагат подобно битие на публикуваните разкази, е самото отношение към литературното, отразено във всекидневниците. Независимо от множеството интервюта и полемични материали, или пък точно поради тях, по-голямата част от разказите попадат в маргиналните полета на читателското внимание. Акцентът е насочен върху определени залози в литературното поле, което разкрива по-скоро социално-икономически и политически стратегии, отколкото тен-

денции в самото литературно развитие. Което – както се каза – има ефект да маргинализира текстовете за читатели и критика, но има и ясно изразен вторичен ефект. И този ефект може да се търси именно в сферата на политическото. Индивидуалните и колективните сблъсъци между писатели и различни по тип организации, напрежения между печатните органи на отделните структури, гравитирането около определени политически сили (управляващи и опозиционни), неминуемо се отразява и върху формирането на определена читателска нагласа. Очакванията са свързани по-скоро с името на автора и неговата позиция, отколкото с опита за проява на критическа рефлексия спрямо поетическите или прозаическите образци.

Подобно наблюдение също е трудно да се установи с подходите на социологията, ако се приложат към литературното поле, след толкова дълъг период от време. В подкрепа на този извод обаче може да послужи фактът, че по отношение на филми като „Дунав мост“ и особено „Гори, гори, огънче“ рецепцията е предположена в по-голяма степен от разделението по политически признак (тогава все още *ляво* и *дясно*) на самата публика, отколкото към реалното критическо оценяване на силните и слабите страни в сценариите, кастинга, режисурата и останалите фактори, предопределили достойнствата и слабите страни на визуалните продукти (вж. Папучиев 2020: 27–64; и Вачева, Папучиев 2022). Отнесено към художествените текстове, става въпрос за своеобразна вторична политизация, „разпознавана“ от читателите и формираща тяхната рецепция. Тя замества (или направо иззема функциите на) експертното критическо четене, което формира част от залозите в литературното поле и по този начин превръща самите произведения в значими за литературната историография. Поради тази причина, за да се превърнат в нейна конструктивна част, те трябва да бъдат „изнесени“ от вестникарското им битие и да бъдат положени в рамките на специализираните литературоведски теоретични срещания.

Тук, наред с актуалната за времето идеологическа ориентация, от публикуваните и в „Труд“, и в „24 часа“ материали – свързани по един или друг начин с полето на литературата (изнасяйки пред скоби художествените текстове) – се отразява – по-прикрито или по-явно – определена носталгия по близкото минало. Публикуваните във всекидневниците цели страници с

извадки от „дневници“, „записки“, „мемоари“ или „мемоарни романи“, разказват тоталитарния период в ключ на своеобразна нормалност. Независимо че „страдат тежко от режима“, автори като Любомир Левчев и Георги Джагаров са успявали да „смекчат“ репресиите върху свои колеги, понасяйки „лични и професионални загуби“, и имат „реален принос“ ако не като дисиденти, то поне като хора, които са оказвали вътрешна съпротива. В множество интервюта Стефан Цанев разказва за своята „вътрешна отстраненост“ до 1989 г., съпоставяйки я с отвращението си от съвременността и политическата вакханалия в полето на литературата през последното десетилетие на отминалия век. Литературата в тоталитарния период е идеологизирана в своята цялост. За сметка на това, по-голямата част от писателите са били на известна почит и са се ползвали с множество привилегии, недостъпни за останалите граждани. Така или иначе обаче, тяхната роля се определя посредством работата им в най-фините сфери на човешкото битие – духовното, в резултат на което точно те са „духовните водачи“ на нацията. Съвременността ги лишава от тези им функции, превръща ги в част от един своеобразен пазарен механизъм, което в крайна сметка води до тяхното обедняване, социална изолация и дори определен тип литературна маргинализация, ако не се съобразяват с търсенията на пазара. Истинският губещ обаче е нацията, българската нация, защото вече се ръководи от политици със съмнителни интереси, които нямат нужда от духовност и просвета, за да не бъдат критикувани – внушават този тип инвенции. Този носталгично манипулативен ключ е определящ за риториката на голяма част от интервютата и авторските портрети, правени от журналистите във вестниците, което неминуемо се отразява и върху цялостната нагласа от страна на публиката към случващото се. Читателят е едновременно обвиняван – макар и косвено, че като част от цялото общество – е допуснал подобна ситуация в полето на литературата. „Духовните водачи“ са низвергнати, те са принудени да влязат в оправдателен режим за „дребни“ биографични прегрешения в собствените си животи, докато всъщност онова – голямото, битката за духа, която са водили, сякаш остава на заден план, остава встрани, заплашено от политическите оценки. Доколкото „възвишеният дух на нацията“ и идеологията съвпадат, не се обсъжда. Важно е обаче онова, че през 60-те години

на XX век се осъществява един консервативен обрат в културния живот, при който тенденциите на модерния национализъм просмукват изтърканите и нищо незначещи клишета на комунистическия интернационализъм. И този модерен национализъм ще се подготви за ново връщане в социалното визионерство през 90-те години на XX в. Пазителите на духа и ценностите на нацията ще акцентират на това и отново ще намерят аргументи, за да бъдат отново модератори на колективни представи. Николай Хайтов е може би най-емблематичната фигура от този период, без в никакъв случай да е единственият. Цялото това противопоставяне на действителност и носталгично помнене се приплъзва към проблема за „колективните ценности“, които са явно застрашени от унищожаване посредством формирането на либерален морален кодекс, заплаха за нацията и нейната самобитност. Тази внимателно и бавно извършвана подмяна не започва, а само става особено видима през втората половина на 90-те години, когато първоначалната еуфория от събитията през 1989г. преминава и постепенно се очертават водещите тенденции в политико-икономическите и социалните процеси.

От друга страна, риториката на исторически репрезентации, която се регистрира в мемоарните откъси и интервютата, предлага определени индулгенции, оневиняващи едни или други поведенчески практики от страна на всеки един гражданин. Близкото минало е времето, в което всички са градили, независимо от цензурата и идеологията (за които рядко става дума), държавата се е грижила за духа и всеки един от читателите е бил обект на тази грижа. Не само това, но той под една или друга форма е допринасял за този градеж. Непрекъснато се изтъква високото ниво на грамотност, достъп до евтина литература и филми и театрални постановки, засилен интерес към четенето. Онова, което се случва във времето на демокрацията, е подмяна на възвишеното с пошлото и масовото, поява на пиратски копия на всякакви продукти в културната сфера, високи цени и недостъпна литература, масов достъп до видеопродукти, които унищожават интереса към четенето, трудно финансиране на образователната система и повишаване нивото на неграмотност. В цялата тази обобщена картина безкритичният читател на всекидневниците лесно може да открие проблема, довел до унищожаването на „традиционната, възпитавана много десетилетия лю-

бов на българина към четенето“ (Василев 1995: 15). В стремежа си да се освободят от едни или други автобиографични вини ключови публични фигури разкриват съблазняващото поле на едно убежище (основано на старите модели на модерния национализъм), при което отново идеологиите на колективното се оказват напълно пригодни, за да приютят за пореден път индивидуално-биографичното. По този начин те създават и възможности да се освободи отделният социален актьор от чувството за отговорност и реализирани поведенчески избори, направени в миналото.

Анализът на резултатите от проведената анкета показва една доста усложнена картина на читателската рецепция, от една страна, и на социалните измерения на литературата, от друга. В този смисъл литературната история би могла да регистрира ключови процеси в развитието на художествените търсения. Като цяло обаче, резултатът е че се формулират изводи, които са функция прилагането на набор от операции, водещи до редукция на определени явления и особено на функции. Встрани остава всичко онова, което например изгражда представи за света, в който респондентите живеят, мислейки същия този свят и през определени художествени модели. Фигурите на художественото – алегории, метафори, метонимии и др. – с лекота се откриват в обобщаващи картини за социалното цяло, и постепенно започват да губят своя интерпретативен потенциал при автобиографичните реконструкции на миналото. Същите тези фигури са функция от сливането между политическото и художественото, между информация и фикция, между едни и други идеологически конструкции, претендиращи да формират ценностен кодекс от правила и принципи. Литературата, публикувана в ежедневниците, има своята генеративна сила, която – останала извън полето на специализираното четене – дава ограничена единствено от контекстуалното си (себе)полагане интерпретативна свобода на читателите.

Библиография

Василев, Красимир 1995. Четенето се превръща в лукс, детските издания вървят по 600 лв. // Труд, № 56, 8.03.1995, с. 15. [Vasilev, Krasimir 1995.

Cheteneto se превrashta v luks, detskite izdaniya varvyat po 600 lv. // Trud, № 56, 8.03.1995, s. 15.]

- Вачева, Албена и Николай Папучиев 2022.** Образи на Прехода: механизми на словесно и визуално стереотипизиране на социалните процеси. // От страницата към екрана и vice versa. Годишник на АКСЛит, Т. 10, 2022. - <https://calic-bg.eu/conferens/vice-versa/143-obrazi-na-prehoda-mehanizmi-na-slovesno-i-vizualno-stereotipizirane-na-sotzialnite-protzesi-2.html> (видяно на 27.05.2023). [Vacheva, Albena i Nikolay Papuchiev 2022. Obrazi na Prehoda: mehanizmi na slovesno i vizualno stereotipizirane na sotsialnite protsesi. // Ot stranitsata kam ekrana i vice versa. Godishnik na AKSLit, T. 10, 2022. - <https://calic-bg.eu/conferens/vice-versa/143-obrazi-na-prehoda-mehanizmi-na-slovesno-i-vizualno-stereotipizirane-na-sotzialnite-protzesi-2.html> (seen 27.05.2023).]
- Бурдий, Пиер 2004.** Правилата на изкуството. Генезис и структура на литературното поле. София: Дом на науките за човека и обществото. [Burdio, Pier 2004. Pravilata na izkustvoto. Genezis i struktura na literaturnoto pole. Sofiya: Dom na naukite za choveka i obshtestvoto.]
- Николчина, Миглена 2022.** Бог с машина. Изваждане на човека (от романтизма до трансхуманизма). София: „ВС Пъблишинг“ ООД. [Nicolchina, Miglena 2022. Bog s mashina. Izvazhdane na choveka (ot romantizma do transhumanizma). Sofiya: „VS Pablising“ OOD.]
- Папучиев, Николай 2020.** Смяната на имената като сюжет в киното от периода на Прехода и след него. // Литературна мисъл, №3, 2020, с. 27–64. [Papuchiev, Nikolay 2020. Smyanata na imenata kato syuzhet v kinoto ot perioda na Prehoda i sled nego. // Literaturna misal, №3, 2020, s. 27–64.]
- Сапиро, Жизел 2023.** Социология на литературата. София: Сонм. [Sapiro, Zhizel 2023. Sotsiologiya na literaturata. Sofiya: Sonm.]
- Tihanov, Galin 2021.** Exilic Inscriptions: Migration and the Resistance to (World) Theory. – *Differences*, 32 (1), 126–149. (Цитирано по Николчина 2022: 392).